

ANNA LEWICKA-STRZAŁECKA

Wizja nieustannej profesjonalizacji

The Vision of an Incessant Professionalisation

ANNA MALITOWSKA, *Etyka usług profesjonalnych*, Epigram, Bydgoszcz 2014, ss. 268.

ANNA MALITOWSKA, *Ethics of Professional Services*, Epigram, Bydgoszcz 2014, pp. 268.

Proces profesjonalizacji zawodów, przyspieszający na skutek rosnącej roli wiedzy we współczesnej gospodarce, postępującej specjalizacji i złożoności społecznego podziału pracy sprawia, że znaczna część aktywności zawodowej wymyka się spod społecznej kontroli. Dominacja zawodów nad poszczególnymi sferami życia społecznego, otrzymane od społeczeństwa autonomia i prawo do wewnętrznego regulowania własnych standardów uwyrażniają potrzebę stworzenia etycznych podstaw wewnętrznej samoregulacji profesji. Monografia Anny Malitowskiej stanowi interesującą odpowiedź na tę potrzebę w postaci oryginalnej koncepcji etyki usług profesjonalnych, rozumianej jako szczególna forma organizacji dyskursu etycznego dowolnej profesji. Zaproponowana koncepcja ma charakter metateoretyczny, ale w odróżnieniu od refleksji nad teoriopoznawczymi, logicznymi i metodologicznymi zagadnieniami etyki normatywnej została ukierunkowana na rekonstrukcję czynności tworzenia i uzasadniania szczegółowych etyk zawodowych, czyli zakłada pragmatyczny punkt widzenia. Owe czynności podejmowane zarówno przez dyskutujących ze sobą etyków, jak refleksyjnych pod względem moralnym praktyków ukierunkowane są na rozpoznawanie nowych wyzwań etycznych, przewidywanie zagrożeń standardów moralnych profesji, badanie złożonego kontekstu prawnego, społecznego i nawet politycznego praktyk profesjonalnych, a także – projektowanie rozwiązań i długofalową działalność edukacyjną. Celem podjętej rekonstrukcji jest określenie takich relacji między ekspercką kulturą profesji a ogółem społeczeństwa, które byłyby możliwe do zaakceptowania przez

wszystkie zainteresowane strony. Orientacja na pragmatyczne rozumienie etyki zawodowej jest w mojej opinii obiecująca poznawczo, a jej problematyka dokonana przez Annę Malitowską w kontekście charakterystycznych dla współczesności procesów profesjonalizacji ma charakter nowatorski. Warty podkreślenia walorem pracy jest ukierunkowanie badań na obszar, niezwykle ważny dla współczesności – segment usług profesjonalnych, w który przekształca się praktyka wolnych zawodów. Stanowi to istotne poszerzenie dotychczasowych analiz podejmowanych przez innych autorów, skoncentrowanych głównie na etyce tradycyjnie rozumianych profesji, głównie prawników i lekarzy. Autorka nie tylko dostrzega i bada etyczny wymiar usług profesjonalnych świadczonych przez jednostki pełniące określone role zawodowe, ale trafnie zauważa, że usługi takie, w coraz szerszym zakresie, świadczą również pewne organizacje, które powinny być traktowane nie tylko jako związki praktyków profesjonalistów, ale jako taki układ elementów, który w swoim zamyśle kompozycyjnym powinien zawierać profesjonalizm. Co prawda, ta idea nie znajduje w pracy znaczącej kontynuacji, ale stanowi bardzo interesujący i ważny punkt wyjściowy do dalszych badań, korespondujący z zasadniczym, prowadzonym na gruncie etyki życia gospodarczego sporem, o sens traktowania przedsiębiorstwa jako podmiotu moralnego.

Materiałem badawczym są dla Autorki, zgodnie z jej metaetycznym nachyleniem, głównie prace etyków – tak liczne, że – jak się wydaje – nie pominięto żadnego znaczącego źródła. Jej analizy mają w wielu miejscach charakter systematyzujący, czego ilustracją są tabele lub schematy graficzne, za pomocą których klarownie prezentuje wywody innych autorów. Jednak niektóre fragmenty pracy (szczególnie w pierwszym rozdziale) są tak nasycone przytaczanymi opiniami, rozważaniami, poglądami innych autorów, że odnosi się wrażenie słuchania koncertu symfonicznego, pod batutą utalentowanego dyrygenta, na którego skinienie odzywają się coraz to inne filozoficzne głosy, mocniejsze, słabsze, czasem współbrzmia, czasem sobie oponują, dyrygent w imponujący sposób panuje nieraz nad kilkudziesięcioma instrumentami jednocześnie, ale sam mocno jest za nimi ukryty. Okazuje się, że czasem gruntowna wiedza i szeroka erudycja mogą stanowić zasłonę, zza której niełatwo się wychylić z artykulacją własnych poglądów. Z drugiej strony trudno przecenić adekwatność merytorycznych skojarzeń i skrupulatność w przywoływaniu dokonań innych autorów, zaś sam pomysł zbudowania etyki zawodowej jako analizy dyskursywnej wspólnoty profesjonalistów jest niewątpliwym i oryginalnym dokonaniem Malitowskiej. Monografia stanowi konsekwentną realizację tego pomysłu, opartą na solidnych podstawach teoretycznych, doskonałym warsztacie metodologicz-

nym, a co więcej otwiera nowe perspektywy badawcze. Widzę je nie tylko w możliwym traktowaniu organizacji jako podmiotu świadczącego usługi profesjonalne – o czym wspominałam wyżej, ale w objęciu, szczególnie, zaproponowanym przez Autorkę, typem etycznej refleksji, także procesów samoregulacji zawodowej. Procesy samoregulacji zyskują mocno na znaczeniu we współczesnym życiu społecznym i gospodarczym, a towarzyszące im instytucje w postaci swoistej infrastruktury etycznej (kodeksy etyczne, dobrych praktyk, szkolenia etyczne, komórki etyczne, sądy koleżeńskie itd.) powinny być stale doskonalone jako narzędzia służące tworzeniu, wdrażaniu i zachowywaniu standardów etycznych. Owe instytucje są niejako powołane do sprawowania społecznej kontroli nad profesją, a wraz z tym nad podstawowymi obszarami życia społecznego.

Struktura książki jest klarowna i składa się z czterech części, logicznie powiązanych, tworzących dobrze zorganizowaną i spójną całość (z pewnymi wyjątkami) podporządkowaną głównemu zadaniu, czyli zbudowaniu modelu etyki zawodowej odwzorowującego złożoność tworzenia i uzasadniania szczegółowych etyk zawodowych. Autorka trafnie identyfikuje istotne cechy wybranych procesów społecznych i wiedzotwórczych, właściwie je interpretuje, stawia ważne pytania i przeprowadza systematyczne analizy metaetyczne. Jednak w pewnych miejscach wielopoziomowe uwarunkowania i wysoki poziom abstrakcji czynią jej ustalenia trudnymi do weryfikacji, niektóre wywody zdają się bardziej służyć prezentacji własnej biegłości i orientacji we współczesnych kierunkach filozoficznych niż przybliżać do celu, jakim jest budowa etyki usług profesjonalnych. Zdarzają się także niekonsekwencje i nieściśności, na niektóre z nich zwrócę uwagę poniżej.

W pracy celnie została uchwycona istota procesu profesjonalizacji aktywności zawodowej przez pokazanie jego źródeł, osobliwości i uwarunkowań wraz z potencjalnymi zagrożeniami. Posłużyło to przekonywującemu uzasadnieniu poglądu o niezbędności wewnętrznego imperatywu moralnego zawartego w etyce lub etosie zawodowym, zinstytucjonalizowanego w rolach zawodowych warunkowanego rosnącym poziomem specjalistycznych kompetencji zawodu, autonomizacji w zakresie ustanawiania i kontroli czynności zawodowych oraz urynkowienia tych czynności. Jednak pewne kroki, które do tego prowadziły budzą zastrzeżenia.

Punktem wyjścia do refleksji nad procesem profesjonalizacji jest krytyczna analiza tezy Durkheima głoszącej, iż dla podtrzymania ładu społecznego, w sytuacji utraty siły oddziaływania przez tradycyjne formy uspołecznienia i regulacji zachowań znaczonej erozją moralności religijnej, klanowej czy rodzinnej, potrzebne jest stworzenie norm alternatywnych wobec tradycyjnej moralności. Najlepszym kreatorem takich norm byłyby

korporacje lub społeczności zawodowe, mające pewne charakterystyki wspólnot, powszechnie zanikających w dobie społeczeństwa przemysłowego i rynkowego. Pełniące funkcje regulatywne normy etyki zawodowej skłaniające do rozumienia położenia i interesów innych jednostek, respektowania zobowiązań, przezwyciężania egoizmu przez podporządkowywanie się interesom grupy lub wartościom nadrzędnym mogłyby stać się źródłem powszechnej zgody moralnej. Rekapitulując zarzuty wobec tej tezy sformułowane przez Habermasa oraz Kultgena i Turnera Autorka zauważa, iż moralność zawodowa może pełnić integrującą funkcję przede wszystkim wewnątrz grupy zawodowej, natomiast relacje owej grupy z otoczeniem zewnętrznym mają głównie charakter funkcjonalny i nie muszą konstytuować szerszej wspólnoty. Pogląd ten wydaje się co najmniej dyskusyjny, ponieważ mgliste jest odróżnianie norm mających konstytuować harmonijną wspólnotę od norm o charakterze czysto funkcjonalnym. Trudno się zgodzić, iż norma nakazująca dotrzymywanie słowa danego członkom własnej grupy zawodowej ma status normy moralnej, zaś norma nakazująca dotrzymywanie słowa danego klientowi służy wyłącznie podtrzymaniu z nim relacji. Przecież funkcją tej pierwszej może być obrona zwartości danej grupy, a uzasadnieniem dla drugiej może być powinność wykonywania obowiązków w sposób profesjonalny.

Ważną kategorią analityczną, wprowadzoną do refleksji nad procesem profesjonalizacji jest kategoria roli zawodowej. Autorka zgodnie z zadeklarowaną pragmatyczną orientacją traktuje ją jako wzorzec zachowań wykonywanych przez zastępowalne indywidua, wyznaczony przez oczekiwania społeczne, utrwalające zakazy i nakazy związane z danym zawodem. Zmierzając ku identyfikacji profesjonalnej roli zawodowej, podziela opinię Parsonsa, iż różnica między sferą interesów i wolnych zawodów nie wynika z odmienności psychologicznych motywacji działań reprezentantów tych zawodów, lecz z różnych wzorców instytucjonalnych regulujących działania podmiotów. Kiedy jednak Autorka relacjonuje charakterystyki profesji zaproponowane przez Wasserstroma wskazuje, iż jedną z nich jest specyficzna relacja interpersonalna. Przytaczając opinię Magali Larson, utrzymuje, iż Parsonsovi zawdzięczamy opracowanie tej relacji, opierającej się na ideale służby czy usługi, w której społeczna odpowiedzialność profesji przewyższa rynkową logikę maksymalizacji zysku. Twierdzi się, że „przykładem tego jest reprezentowanie postawy właściwej etyce bezinteresowności, co odróżnia zawody profesjonalne od reszty społeczeństwa kapitalistycznego, gdzie główną motywacją działań jest zysk” (s. 73). Czyli jednak wbrew wcześniejszemu twierdzeniu cechą różnicującą jest motywacja zysku. Być może źródłem tej niekonsekwencji jest pośrednie powoływanie się na cytowanego

autora, co zresztą zdarza się Autorce kilkakrotnie, np. do Durkheima przez Turnera (s. 30), do Parsonsa przez Turnera (s. 46) czy do Parsonsa przez Habermasa (s. 44).

Poszukując adekwatnego instytucjonalnego wzorca wolnego zawodu Malitowska trafnie osadza go w układzie tzw. „zmiennych wzoru”, czyli układzie przeciwstawnych określeń normatywnych wymogów stawianych przed rolami społecznymi. Wzorzec roli zawodowej obejmujący afektywną neutralność, aspektowość, uniwersalizm, osiągnięciowość oraz orientację na zbiorowość jest jednym z elementów struktury nowoczesnych społeczeństw, opartych na gospodarce wolnorynkowej, modernizujących się. Proces profesjonalizacji polega na zbliżaniu się do tego wzorca przez poszczególne grupy zawodowe. Profesjonalizacja ma z jednej strony charakter kognitywny obejmujący rozwój, systematyzację oraz standaryzację wiedzy i kompetencji niezbędnych w praktyce zawodowej, a z drugiej wiąże się z kształtowaniem norm etyki zawodowej służących wypełnianiu przez dany zawód istotnej roli społecznej. Głębokie zakorzenienie profesji w naukach podstawowych, daleko idąca specjalizacja i wyłączność stosownych kompetencji wymuszają autonomizację profesji, ponieważ kontrola poziomu świadczenia usług profesjonalnych wymaga wysokich kwalifikacji merytorycznych. Autonomizacja oznacza utratę społecznej kontroli nad tymi podstawowymi sferami życia społecznego, nad którymi sprawują pieczę profesjonaliści. Autorka słusznie podkreśla, iż etyka zawodowa jest jedynym zwornikiem pomiędzy wartościami i potrzebami społeczeństwa jako całości, a wartościami i normami grupy zawodowej, i zauważa niebezpieczeństwo ich rozejścia się. Ma rację, utrzymując, że autonomia jest zapewniana danej profesji w takim zakresie, w jakim praktyka jest funkcjonalna. Chociaż potencjalnie społeczeństwo może cofnąć przywileje nadane profesji, to w praktyce trudno wskazać na takie przykłady, zapewne dlatego, że ostateczne orzeczenie niefunkcjonalności wymaga kompetencji w obrębie tej właśnie profesji. Zdarza się natomiast, że nakazuje się wycofać pewne zapisy samoregulacyjne ze względu na to, że służą ochronie interesów grupy, a nie dobru społecznemu. Przykładem może być orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego nakazującego usunąć z *Kodeksu etyki lekarskiej* art. 52 ust. 2 zalecający lekarzowi „zachować szczególną ostrożność w formułowaniu opinii o działalności zawodowej innego lekarza” oraz zabraniający publicznego dyskredytowania go „w jakikolwiek sposób”. Innym przykładem jest usunięcie, pod wpływem powszechnej krytyki z *Kodeksu etyki zawodowej notariusza* zapisu głoszącego, iż „nieuczciwa konkurencja przejawia się w szczególności w przyciąganiu klientów poprzez zaproponowanie niższego wynagrodzenia”. Powyższe przykłady potwierdzają wyrażoną w książce opinię o roli formalnych kodeksów etycznych jako

punktów odniesienia dla społecznych negocjacji profesji w zakresie jej zadań i zakresu odpowiedzialności.

Zakładając, że profesje to zawody refleksyjne Autorka próbuje w drugim rozdziale swojej pracy ustalić, jakimi narzędziami one dysponują i co jest przedmiotem refleksji, przynajmniej jeżeli chodzi o ich moralnie istotne związki z ogółem społeczeństwa. Poddaje dogłębnemu oglądowi rolę, jaką poszczególne działy etyki jako dyscypliny filozoficznej odgrywają w tworzeniu moralnej samoświadomości profesji i stara się wypełnić treścią takie pojęcia jak etos zawodowy, etyka zawodowa, etyka usług profesjonalnych i ustalić relacje między nimi. Przeprowadza systematyczną, dobrze ugruntowaną w literaturze analizę cech sądów moralnych oraz próbuje dokonać rekonstrukcji etyki zawodowej w oparciu o model, którego komponentami są założenia antropologiczne, krytyczne pojęcie moralności, konsensus, który dopuszcza wewnętrzne zróżnicowanie metod uzasadniania sądów moralnych oraz moralność zawodowa stanowiąca część ogólnej fizjonomii moralnej. Autorce udało się nie tylko przedstawić kluczowe ustalenia etyki rekonstrukcyjnej, ale także pokazać kwestie nierozstrzygnięte czy wręcz nierozstrzygalne. Jednocześnie pewne fragmenty tych analiz słabo odnoszą się do głównego wątku pracy, same w sobie są świadectwem biegłości analitycznej Autorki, ale brakuje ich interpretacji w kontekście budowy modelu metaetyki zawodowej.

Kolejnym krokiem w budowie koncepcji etyki usług profesjonalnych jest kwestia możliwych uzasadnień etyki zawodowej przy założeniu, że moralność zawodowa jest częścią ogólnej fizjonomii moralnej, wykazującą szczególne cechy związane z konieczną względem etosu zawodowego kontekstualizacją ogólnych norm i wartości. W trzecim rozdziale książki, Autorka poddaje sprawdzeniu możliwe uzasadnienia zawodowych norm moralnych sięgając do czterech głównych nurtów teoretycznych: konsekwencjalizmu, kontraktualizmu, racjonalnej etyki praw oraz etyki dyskursu. Odślaniając słabe i mocne strony rozważanych wzorów uzasadniania, celnie wybiera te ich charakterystyki, które dadzą się wykorzystać w budowie poszukiwanego modelu etyki zawodowej.

Kluczowym efektem metaetycznych refleksji i analiz Malitowskiej jest projekt etyki usług profesjonalnych jako dyskursywnej wspólnoty profesjonalistów, będący przedmiotem czwartego rozdziału książki. Projekt ten odwołując się do wybranych założeń zaczerpniętych z psychologii rozwoju moralnego oraz tradycji amerykańskiego pragmatyzmu przypisuje profesji zdolność do samoregulacji i rozwoju kompetencji moralnych, dzięki której możliwe jest zarówno rozpoznawanie coraz to nowych problemów i wyzwań, jak i ich rozwiązywanie. Wspólnota profesjonalistów funkcjonowałaby na

wzór wspólnoty badaczy poszukujących prawdy na drodze konsensusu, a wypracowane przez nią wytyczne moralne stawałyby się podstawą dla kodeksu etycznego profesji. Malitowska rozbudowuje swój projekt wyposażając metodologię refleksyjnej kultury zawodowej w cechy czyniące z niej interdyscyplinarne przedsięwzięcie społeczne, funkcjonalne i dobrze uzasadnione. Spójność i klarowność tego wielowarstwowego projektu są przekonującym świadectwem wysokiego poziomu jej zdolności syntetyzowania idei zaczerpniętych z różnych źródeł.

ANNA LEWICKA-STRZAŁECKA – filozof, profesor zwyczajny w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. Jest autorką wielu prac naukowych z zakresu prakseologii, metodologii nauk praktycznych, naukoznawstwa i etyki biznesu. Jej aktualne zainteresowania, badania i publikacje koncentrują się wokół zagadnień związanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu, etycznymi standardami uczestników życia gospodarczego w szczególności dotyczącymi zobowiązań finansowych. Kierowała i uczestniczyła w wielu projektach badawczych, międzynarodowych i krajowych. Jest redaktorem naczelnym czasopisma „Prakseologia”. Współorganizatorka i prowadząca (wraz z W. Gasparskim) ogólnopolskiego Seminarium „Etyka w Biznesie, Organizacji i Zarządzaniu”. Wykłada w Akademii Leona Koźmińskiego, w Krajowej Szkole Administracji Publicznej, w Warszawskiej Szkole Zarządzania – Szkole Wyższej. Jest członkiem założycielem Towarzystwa Naukowego Prakseologii oraz Polskiego Stowarzyszenia Etyki Biznesu (EBEN Polska).

ANNA LEWICKA-STRZAŁECKA – philosopher, professor at the Institute of Philosophy and Sociology of The Polish Academy of Sciences. She authored many academic papers (on praxeology, methodology of the practical sciences, science studies and business ethics). Her current academic field of interest are mainly corporate social responsibility and ethical standards in the economic sphere, with special attention given to the financial obligations. She was took part or/and coordinated many scientific projects, both on national and international level. She is editor-in-chief of the „Prakseologia” journal. She coorganized and tutored in (together with prof. w. Gasparski) an all-Polish seminar „Ethics in Business, Organization and Management”. She lectures in Leon Koźmiński Academy, National School of Public Administration and Warsaw School of Management. She is a fellow and co-founder of the Scientific Society of Praxeology and Polish Association of Business Ethics (EBEN Polska).